

Η λαϊκή παραδοσιακή αρχιτεκτονική

και τα λιθανάγλυφα της δυτικής Φθιώτιδας

του Νικολάου Ηλία Κύρκου

Στη δυτική κοιλάδα του Σπερχειού και ανάμεσα στους ορεινούς όγκους που την περιχλείουν (νότια της Όθρουσ, Βόρεια των Βαρδουσίων, Δυτικά της Οίτης και ανατολικά του Τυμφρηστού), εκτείνεται μια περιοχή με αρκετό υδάτινο δυναμικό, πλούσια βλάστηση με πυκνά δάση δρυός ελάτης και οξιάς (το νοτιότερο δάσος οξιάς της Ευρώπης), με ικανή γεωθερμική ενέργεια και υπέδαφος πλούσιο σε μεταλλεύματα.

Η οικονομία της στηρίζεται κυρίως στην γεωργία, την κτηνοτροφία και την δασοκομία.

Είναι η πλέον παραμελημένη από την πολιτεία περιοχή της Φθιώτιδας, αφού από τα 12 χωριά του νομού με κακιές συνθήκες οδικής πρόσβασης, τα 8 βρίσκονται στην περιοχή Σπερχειάδας (κεφαλοχώρι της δυτικής Φθιώτιδας, ιστορικός Δήμος, γιατί από εκεί ξεκίνησε ο ένοπλος αγώνας κατά της Γερμανο-Ιταλικής κατοχής).

Απ' όσα γνωρίζουμε από την αρχαιότητα, η περιοχή αυτή καταστράφηκε επανειλημμένα από ισχυρούς σεισμούς και από τους βάρβαρους επιδρομείς και κατακτητές της, οι οποίοι αφού δεν μπορούσαν να περάσουν, τα καλά φυλαγμένα στενά των Θερμοπυλών, παρέμειναν στην περιοχή λειλατώντας την κοιλάδα και την γύρω περιοχή της ξεθεμελιώνοντας τους οικισμούς και τα οχυρά της.

Ο στρατηγός Μακρυγιάννης στα απομνημονεύματά του αναφέρει με ταξίδι άλλων και τα εξής: *Πέστε μου ένα σπίτι παλιόν εις την Ρούμελη όπου νά μὴν είναι χτίριον μοναχά. Πέστε μου πολιτείαν νά μὴν κάμει καί γές έρημης καί μπαϊρία ώς τήν σήμεραν. Και πράγματι, όλες οι μαρτυρίες γραπτές (λιθόγλυπτες, ενταγμένες στο κτίσμα) και προφορικές (για τους κτήτορες και τον χρόνο που κτίσθηκαν τα σπίτια) είναι μεταγενέστερες της επανάστασης του έθνους.*

Ο Ν. Κύρκος, είναι εργοδηγός, σχεδιαστής μέλος ΕΑΤΠ ΕΜΠ.

Στον Β' παγκόσμιο πόλεμο, σε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Γερμανικού στρατού στην περιοχή, εκτός από τα χωριά Μάρμαρα και Πλάτανος, τα σπίτια των χωριών καίγονται και ανατινάσσονται επανειλημμένα. Ενδεικτικά αναφέρω ότι, στην τέταρτη κατά σειρά καταστροφική επιδρομή του Γερμανικού στρατού, μόνο στη Σπερχειάδα, 840 σπίτια, αγροτικές εγκαταστάσεις, εργαστήρια, η εκκλησία του Αγ. Νικολάου, τα σχολεία, ζώα και οικιακός εξοπλισμός, καίγονται ή ανατινάσσονται και μαζί μ' αυτά 25 άμαχοι και ανήμποροι κάτοικοι της δολοφονούνται.

Το καταστροφικό έργο των κατακτητών και της μανίας των σεισμών ανά τον αιώνας, έρχεται να ολοκληρώσει η Υπηρεσία Αποκατάστασης Σεισμόπληκτων Βορείου Ελλάδος, χαρακτηρίζοντας ως κατεδαφιστέα και πολλά παλαιά πέτρινα σπίτια που υπέστησαν μικρορωγμές, αντί να φροντίσει για την αναστ' ήλωσή τους, ώστε να διατηρηθεί το χρώμα και οι ιστορικές μνήμες.

Το 1992, με αφορμή την αναζήτηση παραδοσιακών οικισμών (με ενδιαφέρον για άσκηση των σπουδαστών του 5ου εξαμ. του τμήματος αρχιτεκτόνων στο μάθημα μορφολογική ανάλυση παραδοσιακού οικισμού) της περιοχής από την οποία και κατάγομαι, και με τις παραινέσεις και κατευθύνσεις του αν. καθηγητή κ. *Κώστα Παπαϊωάννου* διευθυντή του σπουδαστηρίου Αρχιτ. Μορφολογίας και Ρυθμολογίας του Τμήματος Αρχιτεκτόνων, στο οποίο εργάζομαι ως Ε.Δ.Τ.Π. και την συμπαράσταση φίλων και συγγενών, ξεκίνησα μία εργασία καταγραφής, των έργων της λαϊκής και παραδοσιακής αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς, που απέμειναν, αποτυπώνοντας, φωτογραφίζοντας, μετρώντας, σχεδιάζοντας, και περιγράφοντας παράλληλα τον τρόπο κατασκευής τους, τα υλικά και τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν, πότε και από ποιους μαστόρους χτίστηκαν.

Στο παρόν άρθρο επιχειρείται μία πρώτη παρουσίαση μέρους του υλικού

που συγκέντρωσα, με σύντομες περιγραφές, σχέδια κυρίως των κτισμάτων και φωτογραφίες των ενσωματωμένων στα κτίρια λιθόγλυπτων.

Από τυπολογική άποψη τα κτίσματα της περιοχής εντάσσονται στην ευρύτερη ομάδα των σπιτιών της Κεντρικής Ελλάδας, όπως αυτά περιγράφονται από παλαιότερους ερευνητές, όπως ο Γ. Μέγας, και ο Δ. Λουκόπουλος. Η απουσία περίτεχνων διακοσμητικών στοιχείων και το μικρό μέγεθος, σε αντίθεση με άλλα σπίτια της Καστοριάς ή του Πηλίου, δεν προκαλούν το ενδιαφέρον των Ερευνητών. Απουσιάζει λοιπόν κάθε σχετική με το αντικείμενο μελέτη, ή δεν έχει υποπέσει στην αντίληπτή μου. Όπως όμως θα διαπιστώσετε και εσείς από την πρώτη αυτή απλή συνοπτική αναφορά και τα λίγα αλλά, σημαντικά για διάφορους λόγους κτίσματα, άπτονται ιδιαίτερης επιστημονικής έρευνας. Στους απλούς ορθογώνιους πέτρινους όγκους, μπορείς να διακρίνεις το μερτάκι και την επινοητικότητα των μαστόρων, που μέσα στην λιτότητα που επιβάλλουν οι οικονομικές δυνατότητες των κατοίκων της περιοχής, συνδυάζουν με εκπληκτική ικανότητα την αισθητική εικόνα με την χρηστική αξία του αρχιτεκτονήματος που κατασκευάζουν.

Σε γενικές γραμμές τα υλικά που χρησιμοποιούνται είναι:

Η πέτρα για τους εξωτερικούς τοίχους στα ορεινά και οι ωμόπλινθοι για τα πεδινά, που χτίζονται πάντοτε σε πετρόχτιστα θεμέλια (ή από τσατμά αρκετά συχνά ως τη 10ετία του 1950). Συλοδεσιές ανά 75εκ. περίπου, ενισχύουν την αντοχή τους. Συνδυκτικό υλικό η απλή λάσπη, κυριαρχεί σχεδόν πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, μέχρι τον μεσοπόλεμο, εμπλουτίζεται με ασβέστη και άμμο, μέχρι τη 10ετία του 1960 κατά την οποία κυριαρχεί η ασβεστοσιμεντόλασπη.

Οι εσωτερικοί τοίχοι, και οι διαίρες κατασκευάζονται από μπαγαλάτι ή τσατμά ή και από ωμόπλινθους στα πεδινά.

Η δρύνη ξυλεία, για όλες τις ξυλοκατασκευές, εκτός από αυτές που

γεφυρώνουν πολύ μεγάλα ανοίγματα και χρησιμοποιούν γι' αυτό κορμούς από έλατο.

Οι στέγες τετράριχτες ή δύριχτες, ξύλινες με επικάλυψη από σχιστόπλακες, οι παλαιότερες, ή κεραμίδια και ανυλακωτή λαμαρίνα (τσιγκο), οι νεώτερες.

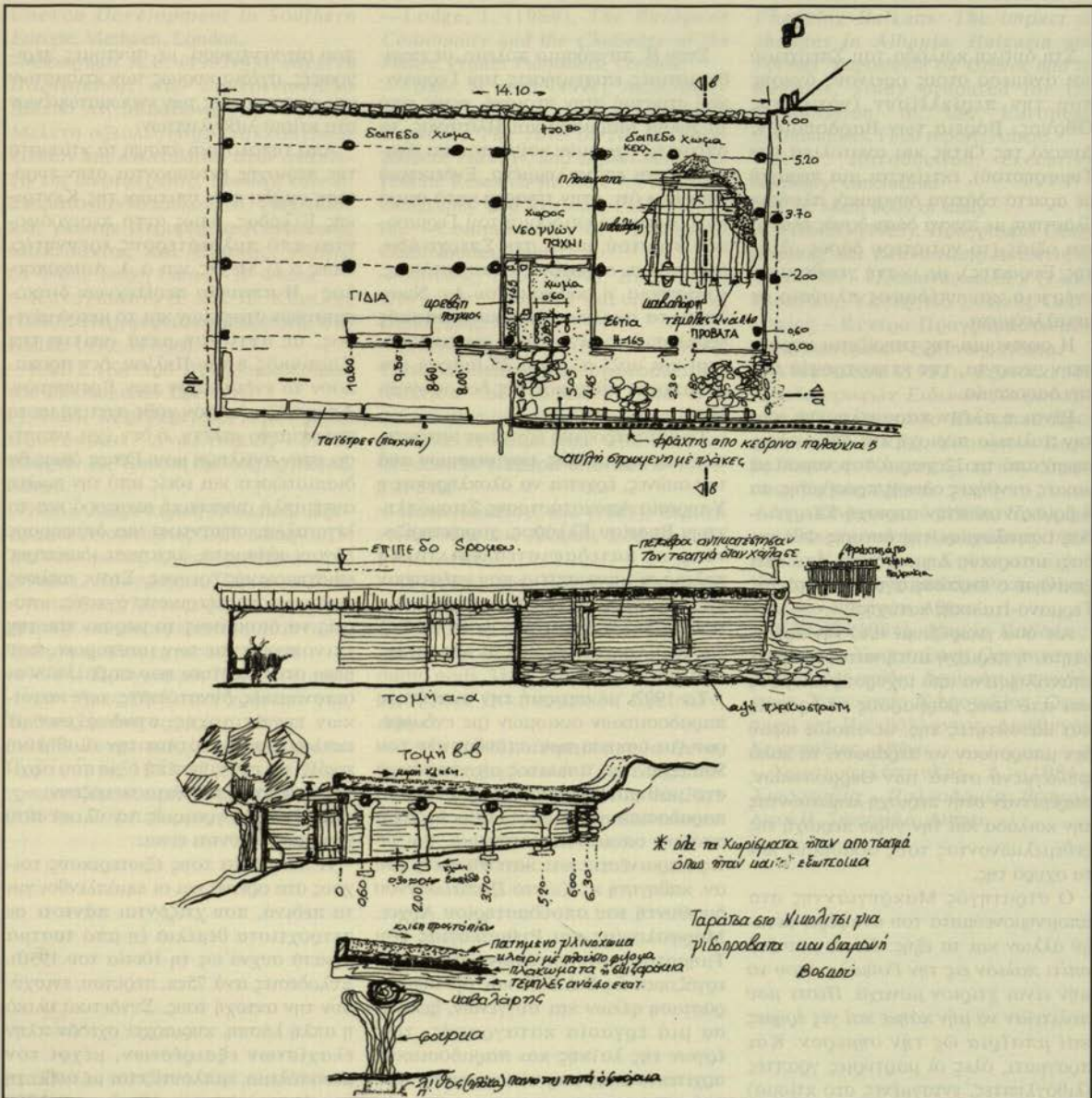
Τα δάπεδα χωμάτινα στα ισόγεια,

σπανίως επιστρώνονται με λίθινες πλάκες και στους ορόφους ξύλινες ή επιστρωμένα με χώμα όπου αυτό επιβάλλεται για λόγους πυροπροστασίας ή για να μην περνούν οι μυρωδιές, όπου το υπόγειο χρησιμοποιείται και για τον σταυλισμό των ζώων.

Οι οροφές όπου δεν μένουν ελεύθερες, σπανίως (στα παλαιότερα σπι-

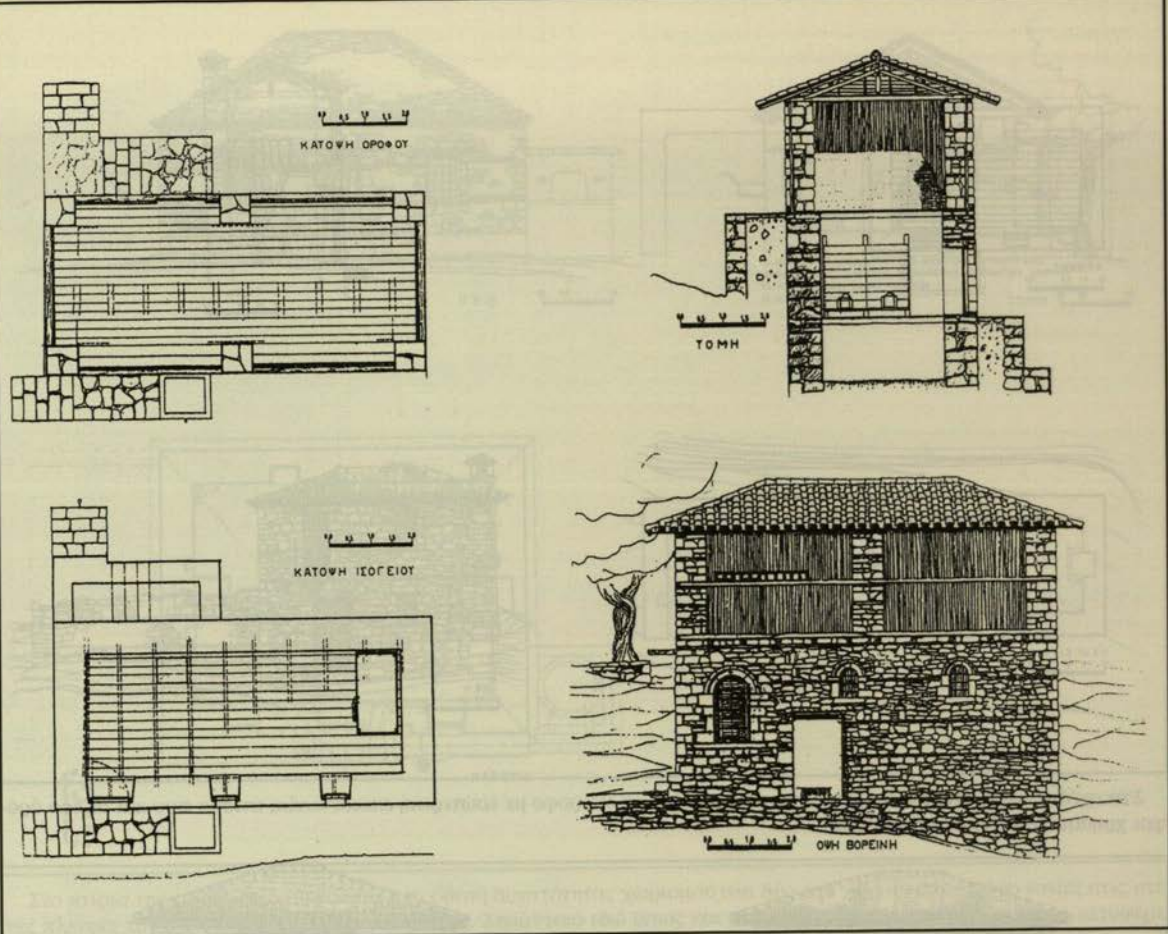
λιά), επενδύονται με ξύλο ή μπαγλατί.

Τα ανοίγματα πολύ μικρά παλαιότερα, κρύβονται πίσω από επιπρόσθετες λίθινες παραστάδες, παπούτσια ή τακούνια ή μαντώματα, μεγαλώνουν με το πέρασμα του χρόνου, όταν χάνουν τον αμυντικό χαρακτήρα και γίνεται προσιτή η τιμή των υαλοπινάκων στο βάλαντιο των ιδιοκτητών.

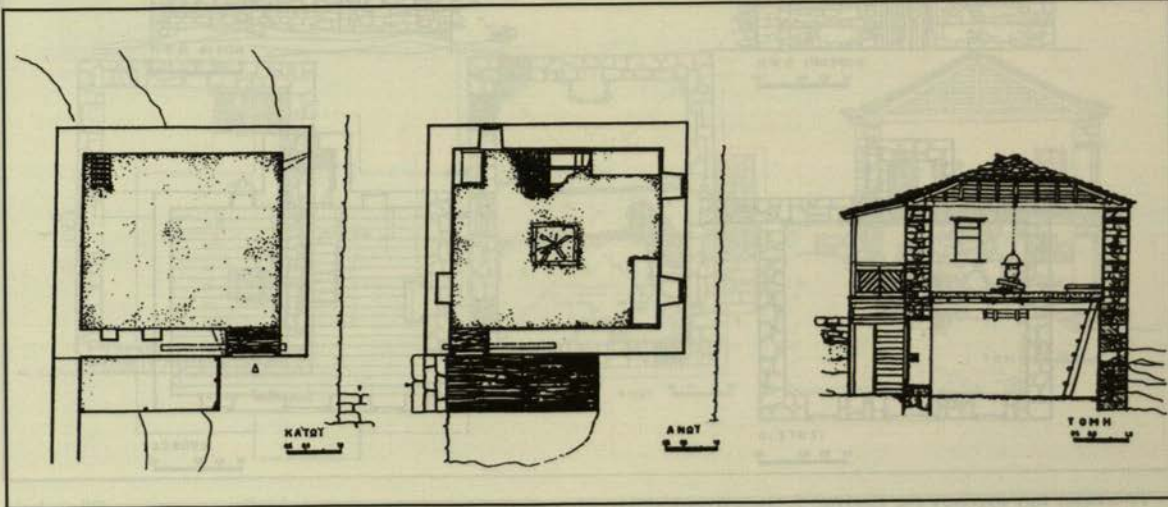

Στην εικόνα 1, παρατηρεί κανείς στα σκαριφήματα αποτύπωσης, σε λειτουργία ακόμη και σήμερα, για γεωργική και ποιμενική κυρίως χρήση (εξυτηρέτηση αναγκών σταυλισμού των ζώων, φύλαξης γεωργικών εργαλείων, και διαμονής των ποιμένων και των καλλιεργητών των χωραφιών), εγκαταστάσεων με επίπεδη στέγη, ταράτσα (έτσι αναφέρεται από τον λαογράφο Δ. Λοιγκόπουλο στο βιβλίο, *Αιταλικές οικίσεις σκευή και τροφάι*, εκδόσεως 1925) κατασκευή από ξύλα και χώμα, όπως τα δοματοσκέπαστα σπίτια του νησιωτικού Ελλαδικού χώρου.

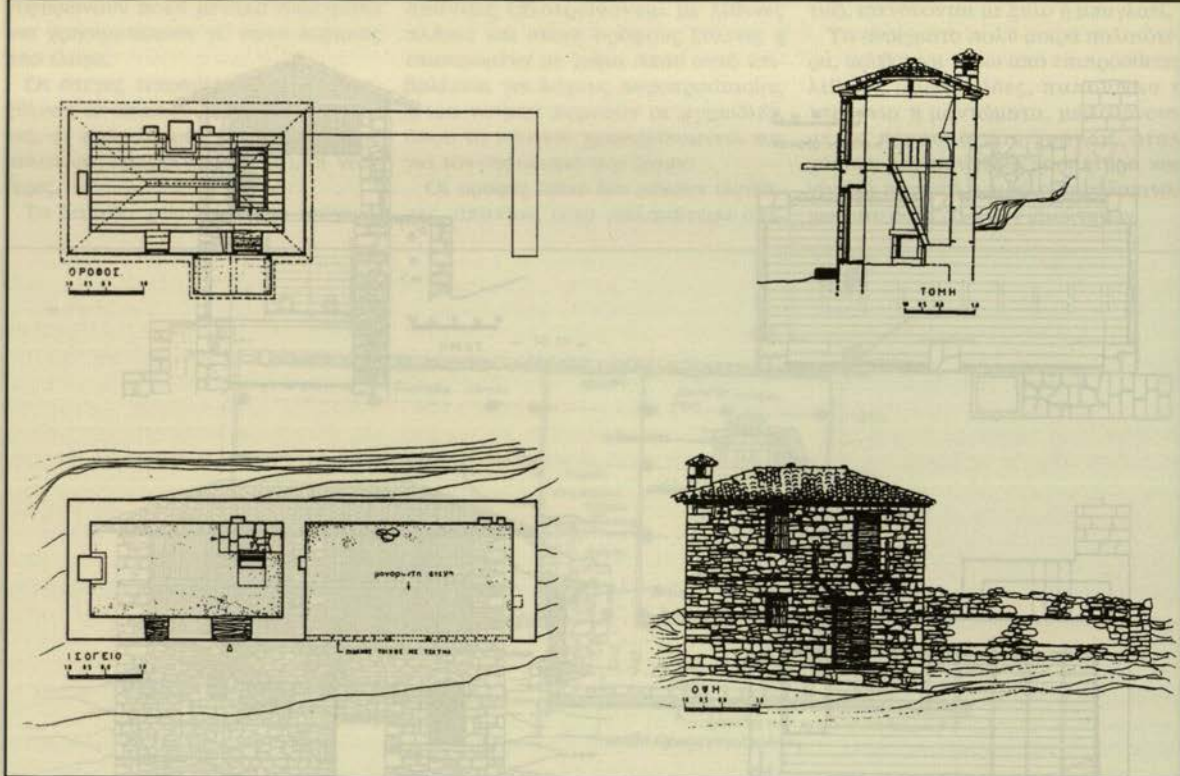
Τα κτίσματα αυτής της τεχντροπίας και μορφής ήταν γεράς και φθηνές κατασκευές που προστάτευαν ζώα και ανθρώπους από τις καιρικές συνθήκες. Για την κατασκευή τους δεν απαιτούντο ιδιαίτερες τεχνικές γνώσεις, και τα υλικά κατασκευής τους, πέτρες, ξύλα και χώμα, αφθονούσαν στην φύση γύρω από την κατασκευή.

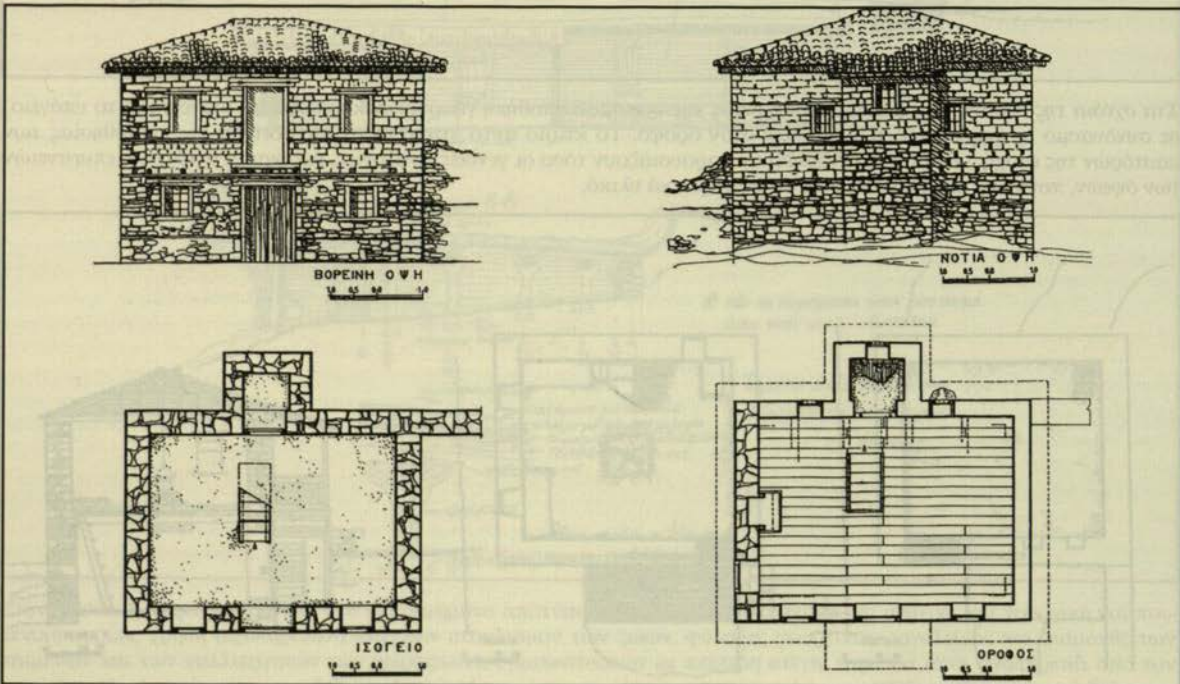
Στα σχέδια της εικόνας 2 παρουσιάζεται η εντός του οικισμού αποθήκη γεωργικών καρπών (στο ισόγειο και το υπόγειο) σε συνδυασμό με ξηραντήριο των καρπών στον όροφο. Το κτίριο αυτό χτισμένο το 1865 δείγμα της ευαισθησίας των μαστόρων της εποχής. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τόσο οι γενικές αναλογίες, όσο και οι αναλογίες επιφανειών των όψεων, που είναι κατασκευασμένες με διαφορετικό υλικό.

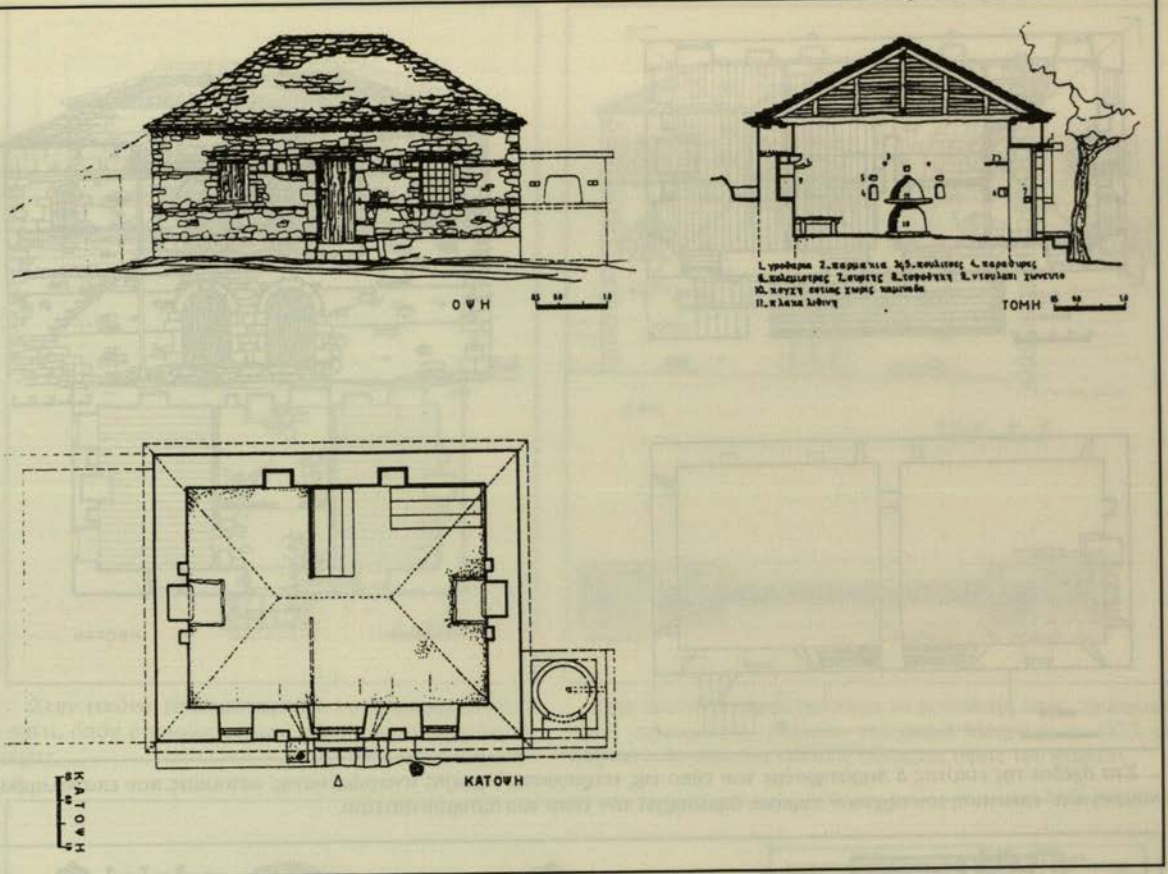
Το τετράγωνο μονόχωρο ανωγκάτωγο της εικόνας 3, μπορεί να το συγκρίνει κανείς χωρίς καθόλου σχεδόν ενδοιασμούς με τον γνωστό πανάρχαιο τύπο του μεγάρου (βλέπε Γ.Δ.Μέγα Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΙΑ έκδ. 1949), με την εστία στο κέντρο του χώρου, δίχως καμινάδα.

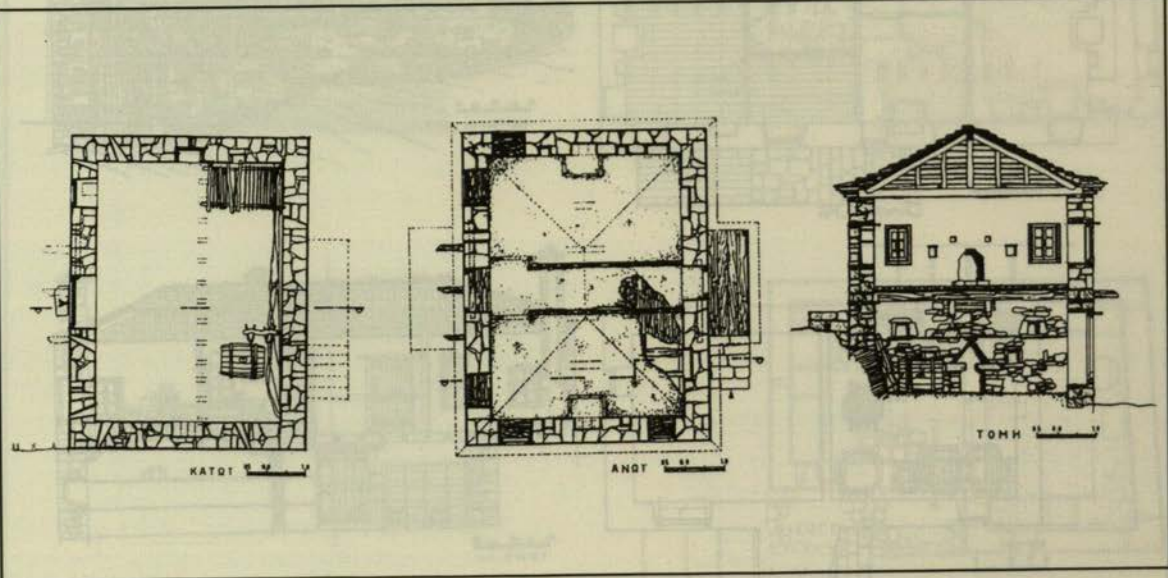
Στα σχέδια της εικόνας 4, παρατηρούμε ένα μονόχωρο διώροφο με εσωτερική επικοινωνία, κτίσμα που και οι δύο όροφοι χρησιμοποιούνται για κατοικία.

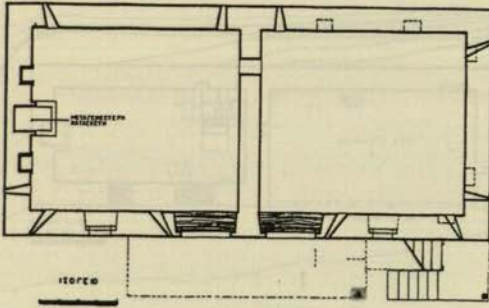
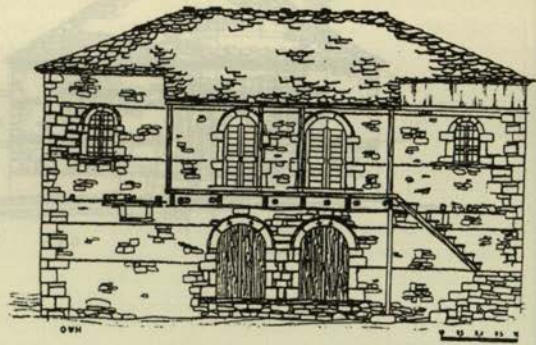
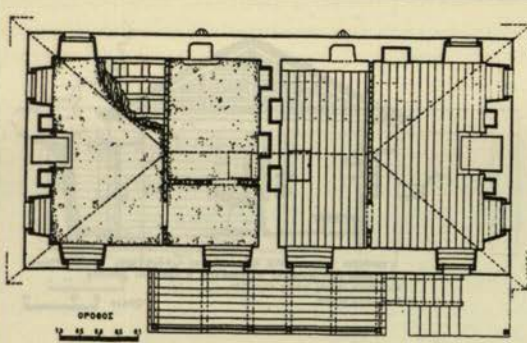
Το κτίριο των σχεδίων της εικόνας 5, είναι αγροτόσπιτο στον κάμπο, με πέτρα και ωμοπλίνθους χτισμένο. Είναι διώροφο με εσωτερική επικοινωνία με ξύλινη κινητή κλίμακα. Το ισόγειο χρησιμοποιείται για την αποθήκευση καρπών και γεωργικών εργαλείων καθώς και για τη φιλοξενία των ζώων, κατά περίπτωση, ενώ ο όροφος για κατοικία. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τύπος αυτού του σπιτιού με τη μικρών διαστάσεων προθήκη στο κέντρο της πίσω πλευράς.

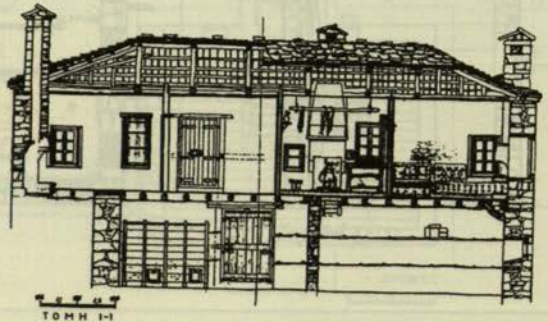
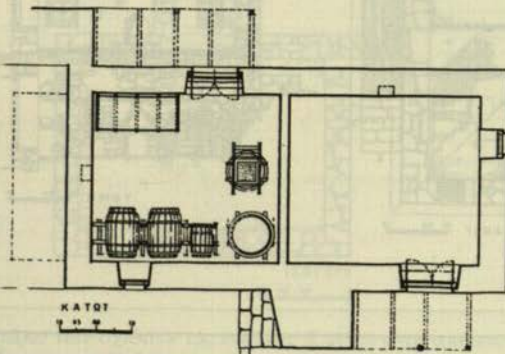
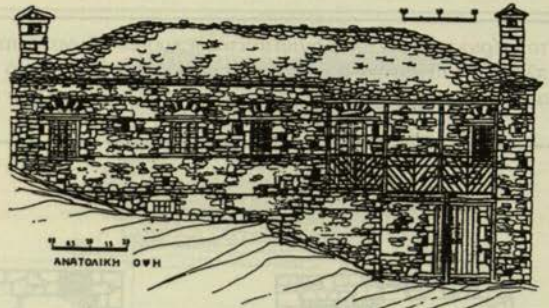
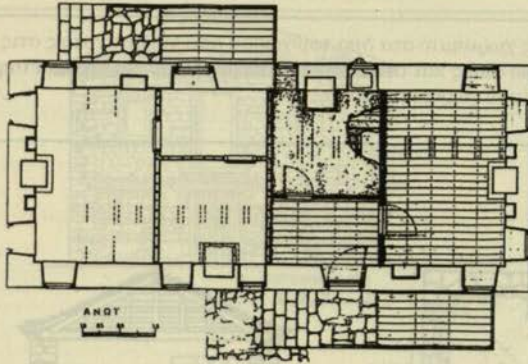
Στο κτίριο της εικόνας 6 διαφαίνεται η πρόθεση δυνατότητας χωρισμού στα δύο του χώρου από τις δύο εστίες στις στενές πλευρές του μονόχωρου ισογείου κτίσματος. Σημαντικό εδώ όπως και στο επόμενο κτίσμα, είναι ότι εστία μεταφέρεται από το κέντρο του χώρου στις πλευρές του σε κόγχη του τοίχου χωρίς καμινάδα.

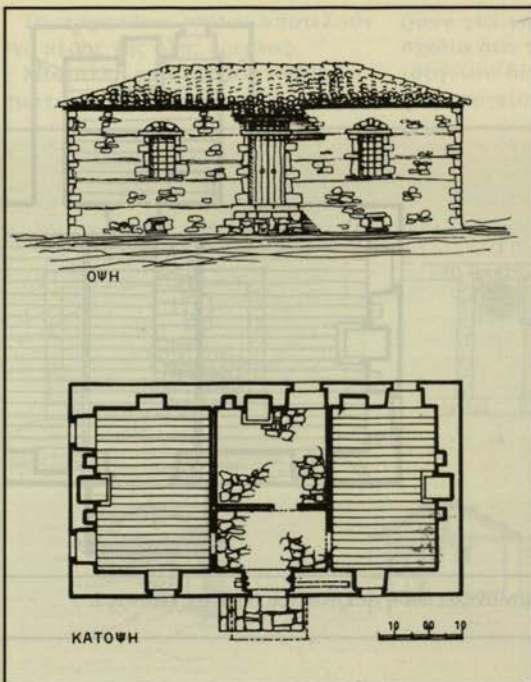
Στα σχέδια της εικόνας 7, βλέπουμε το πλατυμέτωπο αναγκατάτωχο δίχωρο κτίσμα με διαμετρική διάδρομο, με εξώστες μπρος και πίσω, το ξύλινο δαπέδον του ορόφου είναι επιστρωμένο με χώμα, και εστίες όπως στο προηγούμενο, αταβάνωτο με τοίχους εσωτερικούς από τοσάμια υψομένους μέχρι τα ζευκτά.

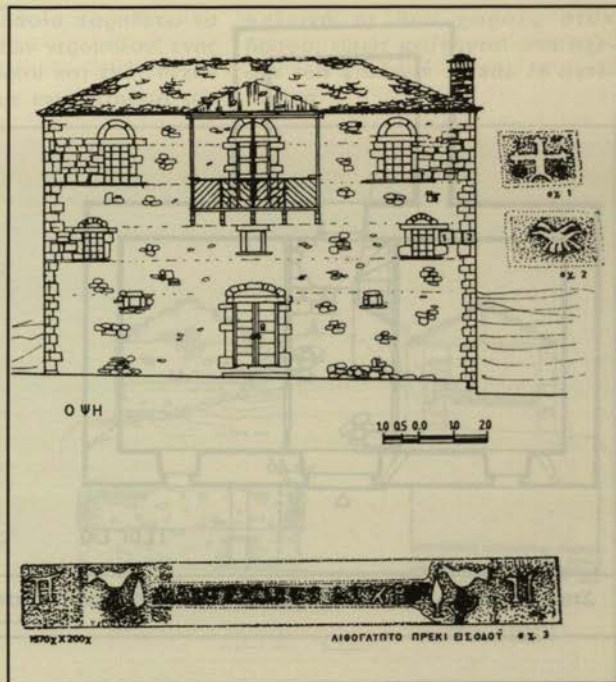
Στα σχέδια της εικόνας 8 παρατηρούμε τον τύπο της τετράγωνης δίχωρης αναγκάτωρης κατοικίας που επαναλαμβάνεται κατ' επέκταση του αρχικού πυρήνα, δημιουργεί τον τύπο του δίδυμου σπιτιού.

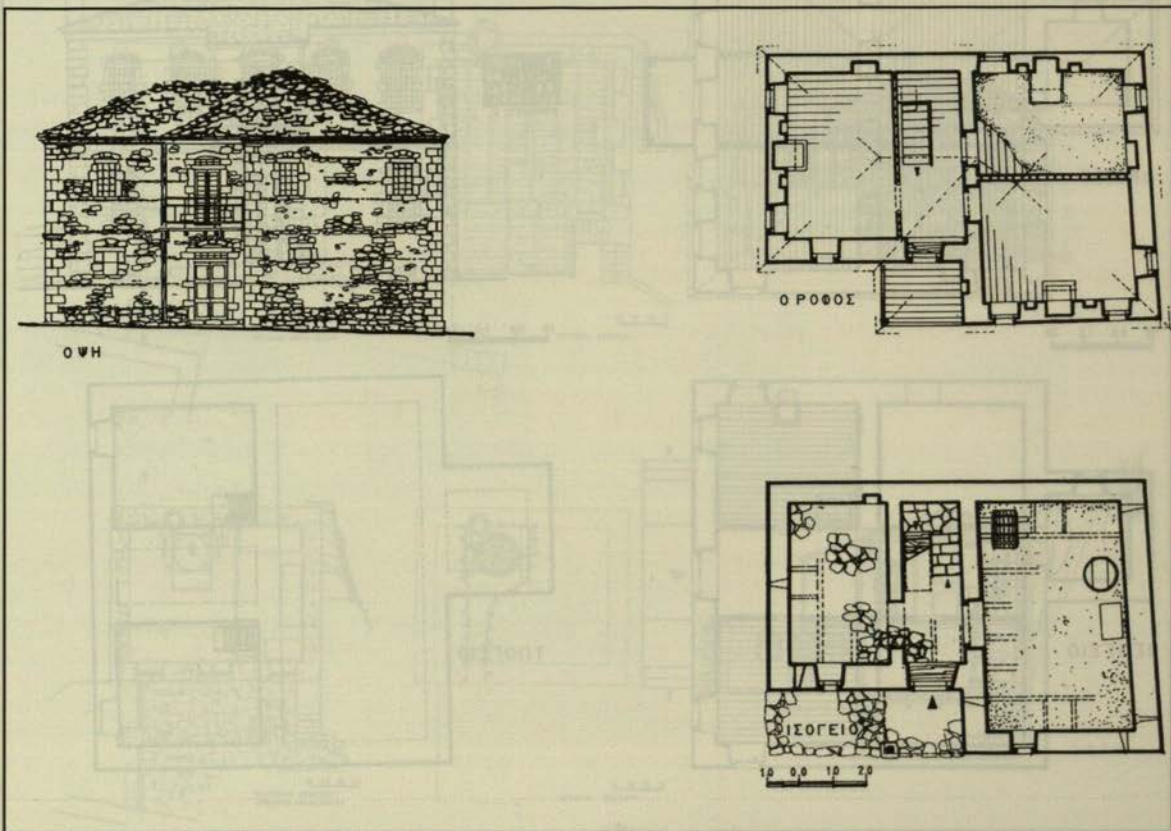
Στην εικόνα 9 έχουμε επίσης δίδυμη κατοικία με εξωτερική κλίμακα και εξώστη όπου οι χώροι αναστρέφονται και η είσοδος των κατοικιών αλλάζει όψη για κάθε κατοικία.

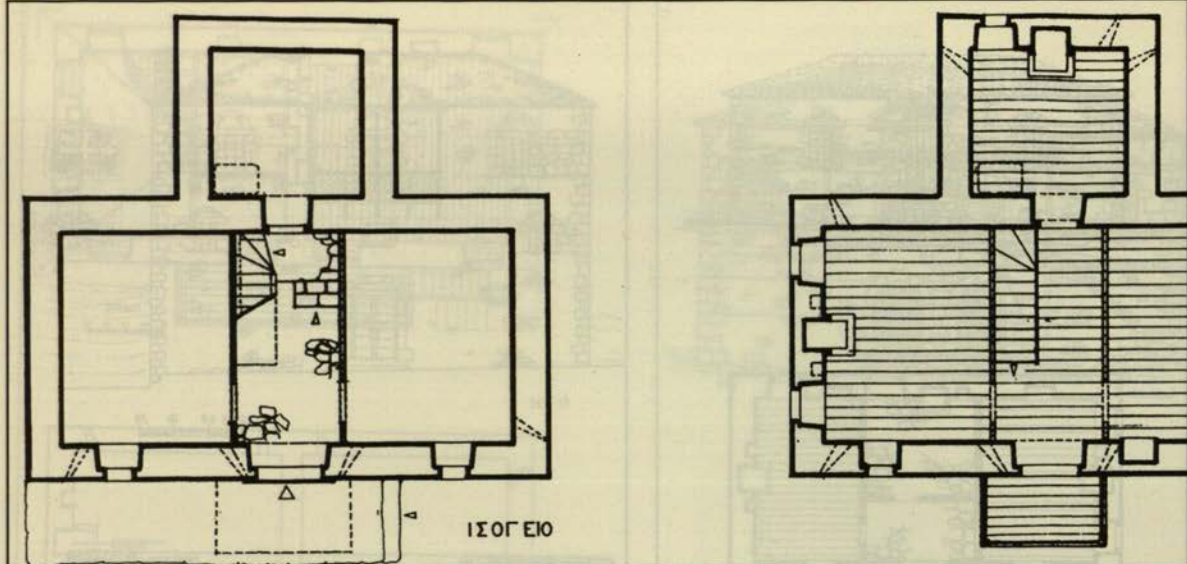
Στην εικόνα 10 παρατηρούμε το τριμερές ισόγειο σπίτι, όπου ο ενιαίος αρχικά χώρος υποδιαιρείται σε τρεις.

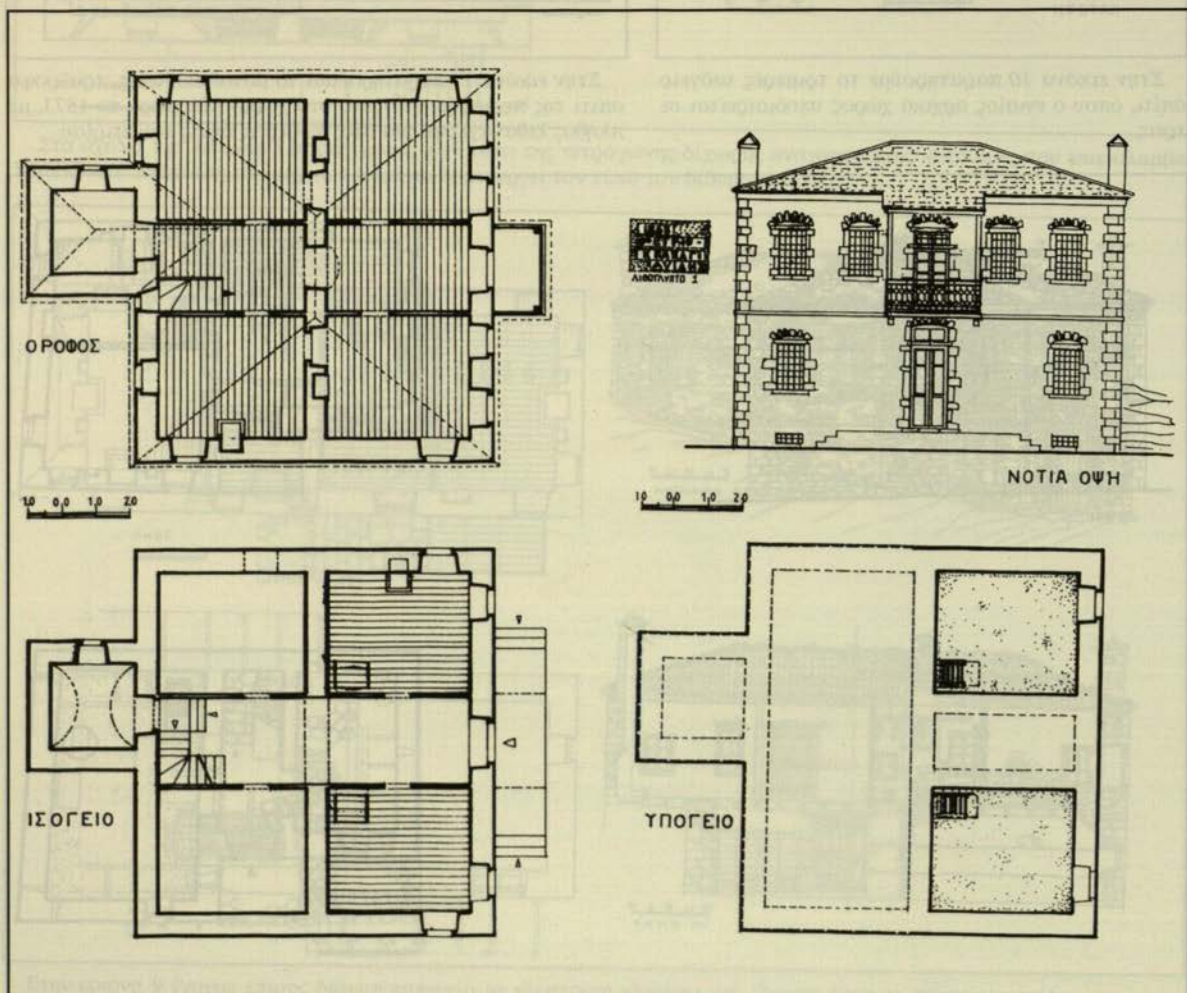
Στην εικόνα 11 παρατηρούμαι το μοναδικό, ίσως, τριώροφο σπίτι της περιοχής, χτισμένο στο χωριό Μάρμαρα το 1873, με πλήθος λιθανάγλυφα και στις τέσσερις όψεις του κτιρίου.

Στην εικόνα 12 ο τύπος Γ τριμερούς διωρόφου σπιτιού με εσωτερική κλίμακα επικοινωνίας.

Στην εικόνα 13 το σπίτι του Τσιφλικά Ζουλιούμη σε σχήμα T. Στον ίδιο ανήκει και η γεωργική αποθήκη της εικόνας 2.

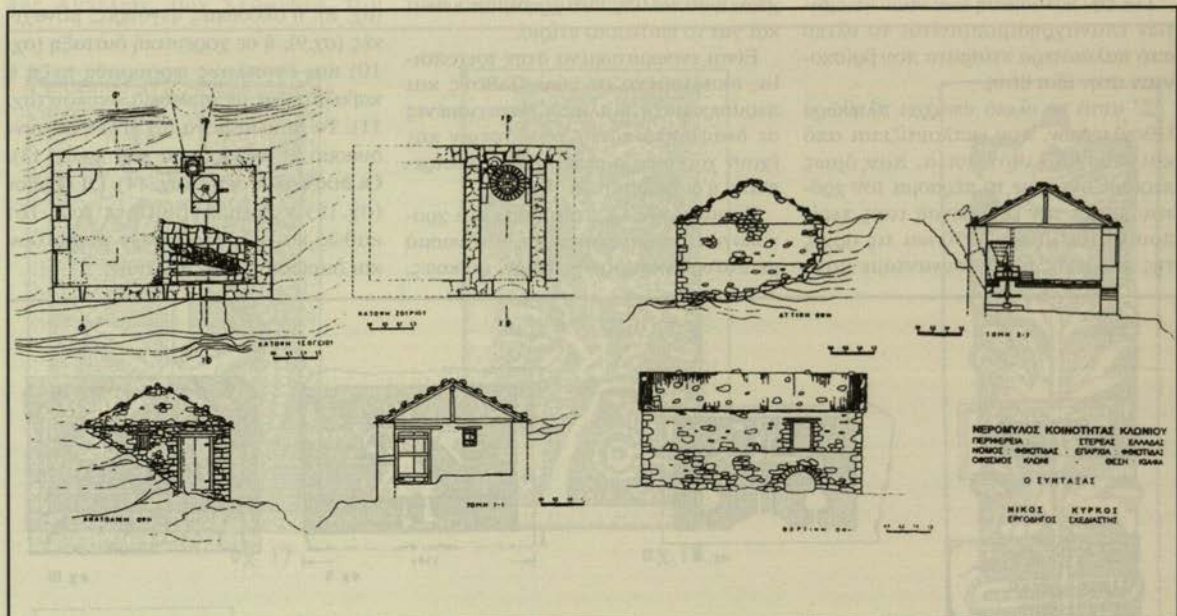
Στην εικόνα 14 τύπος σχετικά νεώτερος που καθιερώνεται με την επικράτηση του νεοκλασικισμού

Τα παραπάνω σπίτια αποτελούν ένα μέρος της όλης έρευνας.

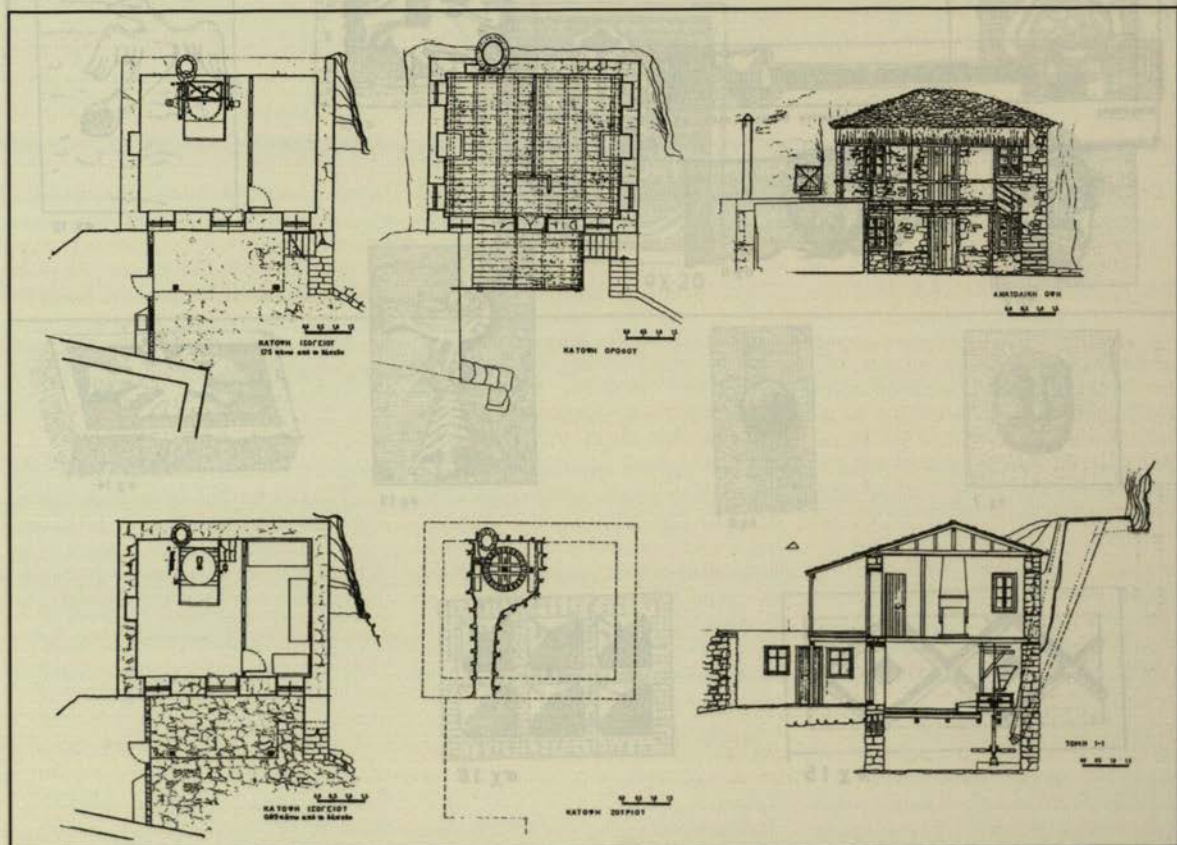
Μία άλλη επίσης κατηγορία κτισμάτων είναι αυτή των εργαστη-

ρίων για την οποία παραθέτω τα σχέδια δύο τύπων νερόμυλου, ενός ισογείου δίχωρου και ενός δίχωρου ισογείου με την κατοικία του

μυλωνά σε δύο χώρους στον όροφο, όπως φαίνονται στα σχέδια των εικόνων 15 και 16 αντίστοιχα.

Εικόνα 15: Νερόμυλος κοινότητας κλωνίου

Εικόνα 16: Νερόμυλος Επαμ. Αρχανιώτη στο Περιβόλι Σπερχειάδας

Καταγράφοντας τους παραπάνω αρχιτεκτονικούς τύπους κτισμάτων συναντάμε την λαϊκή λιθογλυπτική της περιοχής.

Για την κατασκευή των νέων κτισμάτων επαναχρησιμοποιείται το υλικό από παλαιότερα κτίσματα που βρισκόνταν στην ίδια θέση.

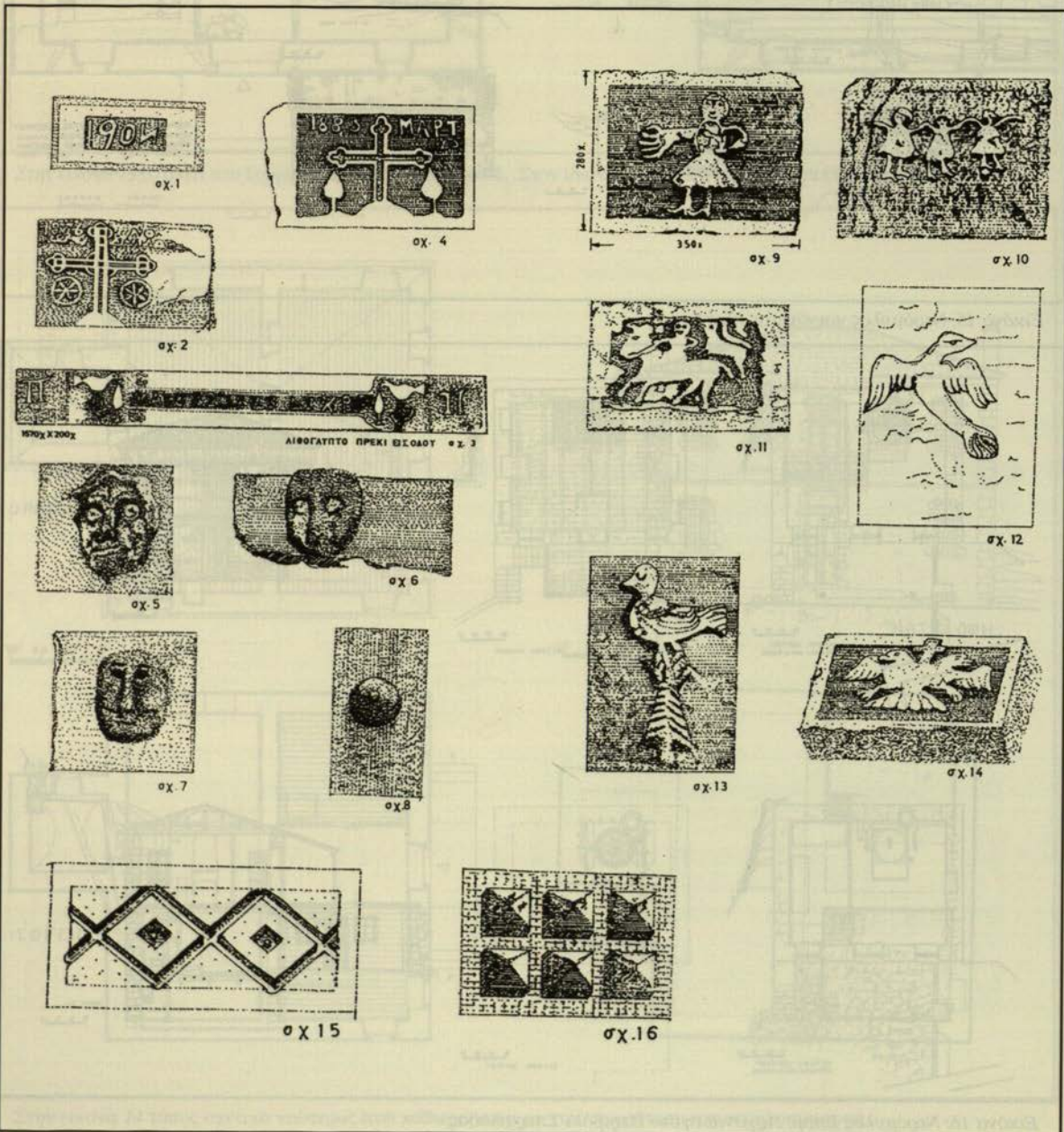
Σ' αυτό το υλικό υπάρχει πληθώρα λιθογλυπτών, που εμπλουτίζεται από καινούργια λιθογλυπτα, που όμως περιορίζονται με το πέρασμα του χρόνου, μέχρι την εξαφάνισή τους περίπου τη 10ετία του 1950 και τις αρχές της επόμενης (όπου συναντάμε μόνο

επισημάνσεις χρονολογίας κατασκευής του κτιρίου). Το υλικό που χρησιμοποιείται για τα λιθογλυπτα, είναι το ίδιο υλικό (πέτρα λευκή, γκριζα ή σταχτιά, ή σαπολίθη, που χρησιμοποιείται και για το υπόλοιπο κτίριο.

Είναι ενσωματωμένα στην τοιχοποιία, σκαλισμένα σε γωνιόλιθους και περιθωρώματα ή πλάκες εντοιχισμένες σε διάφορα σημεία των όψεων και έχουν χαρακτηρα φυλακτικό - αποτρεπτικό ή διακοσμητικό.

Κυριαρχούν: Οι κτητορικές και χρονολογικές επισημάνσεις, σε συνδυασμό με σταυρό διαφόρων τύπων, ρόδακες,

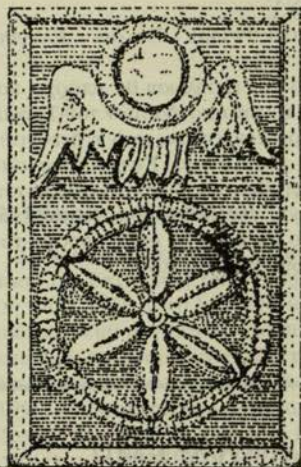
και κυπαρίσσια, βλέπε σχ. 1,2,3 και 4. Τα ανθρώπινα μέλη, όπως κεφαλές με έντονα μάτια και διαπεραστικό βλέμμα (σχ. 5,6 και 7), γυναικείος μαστός (σχ. 8), ή ολόσωμες φιγούρες, μοναχικές (σχ.9), ή σε χορευτική διάταξη (σχ. 10) και ένοπλους φρουρούς πεζή ή καβαλάρηδες με συνοδεία σκύλου (σχ. 11). Τα πουλιά μόνα (σχ. 12) ή σε συνδυασμό με κυπαρίσσια (σχ. 3 και. 13). Οι δικάφαλοι αετοί (σχ. 14). ΟΙ ρόμβοι (σχ.15) και οι πυραμίδες (σχ. 16) καθώς και πλήθος άλλων συμβόλων και διακοσμητικών θεμάτων.

Στην εκκλησιαστική λιθογλυπτική, σε υπέρθυρα, περιθωρώματα, εξωτερικές όψεις του ιερού και του καμπαναριού, κυριαρχούν οι μορφές Αγγέλων, των Χερουβίμ, του

τιμώμενου Αγίου, οι ρόδακες, τα πουλιά ή άμπελος, τα άνθη σε γλάστρα, καθώς και διάφοροι τύποι σταυρού σε συνδυασμό με διακοσμητικά (κρυφά, συνθηματικά σύμβολα,

κατά τους πρώτους Χριστιανικούς χρόνους), επιγραφές, χρονολογικές επισημάνσεις και ονόματα αρχιμαστόρων, βλέπε σχ. 17, 18, 19, και 20.

σχ. 17

σχ.18

σχ.20

σχ.19

Το παρόν είναι μέρος μελέτης που θα κυκλοφορήσει σε βιβλίο στο εγγύς μέλλον.